

Saksan oikeuskieli kielen monitilaisuuden ilmentäjänä

Katja Jääskeläinen
ScanLang GmbH

Abstract

German is a pluricentric language. This article aims to describe how this affects the translators' work. Firstly, the concept of pluricentrism is presented as it is described in the work of sociolinguists such as Ammon, Muhr, Clyne and De Cillia. Then a very concise overview of some typical differences and their background is given, as well as the effect of the EU membership on Austrian German. Special attention is paid to gender-neutral language: the use of gender-neutral language has a longer history in Austria and affects, thus, the translation practise. After that, we take a closer look at the juridical language and some main differences between German German and Austrian German. The great lexical variety is a natural consequence of the two states having different institutions, such as the prevalence of words of Latin origin and the tendency to formulate juridical texts in a more explicit way.

Keywords: German, pluricentrism, juridical language, Austrian German

Avainsanat: Saksa, plurisentrinen kieli, oikeuskieli, itävallansaksa

1 Johdanto

Saksan monikeskuksisuus (pluricentrism) on kielitieteen parissa tunnustettu tosiasia. Tällä on vaikutusta myös suomalaisten saksan kääntäjien työhön: varsinkin saksaan kääntävien on oltava tietoisia siitä, että monille termeille on olemassa maakohtaiset vastineet ja että käänösvalinnat on tehtävä kohdemaan mukaan. Tässä artikkelissa esittelen lyhyesti, miten saksan monikeskuksisuus vaikuttaa saksan kielen käyttöön yleensä ja erityisesti sen oikeuskieleen. Keskityn tässä käytännön syistä itävallan- ja saksansaksan vertailuun, jolloin voimme tarkastella kahta EU:n yhden virallisen kielen eli saksan varieteettia. Tarkastelen saksaa siis nimenomaan kirjallisena, hallinnossa ja oikeusasteissa käytettynä, kielenä.

Sana *varieteetti* tarkoittaa tässä kielen maantieteellistä alajärjestelmää, kun taas *variantti* tarkoittaa kielen yksittäistä piirrettä, joka rajoittuu tietylle maantieteelliselle alueelle. Näin ollen esimerkiksi itävallansaksa ja saksansaksa ovat saksan kielen varieteetteja, kun taas näissä varieteeteissa *aprikoosia* tarkoittavat sanat *Marille* ja *Aprikose* ovat variantteja siten, että *Marille* on käytössä Itävallassa ja *Aprikose* Saksassa

(Ammon 1995: 61). Keskityn tässä artikkelissa pelkästään hallinnon ja oikeusasteiden kieleen, enkä paneudu tarkemmin varieteettien alavarieteetteihin tai varieteettien levinneisyyteen. Esimerkiksi *lihakaupasta* käytetään Itävallan länsiosassa sanaa *Metzger*, eikä muualla Itävallassa käytettävää sanaa *Fleischhauer*, joka on kuitenkin ammatinharjoittamista koskevassa lainsäädännössä käytössä oleva ilmaus myös Itävallan länsiosassa, joten tämä variaatio ei ole tämän artikkelin kannalta olennaista.¹

2 Saksa monikeskuksisena kielenä

Heinz Kloss esitti jo 1950-luvulla ajatuksen saksasta kielenä, jolla on monta keskusta, mutta laajempaa kannatusta tämä katsantokanta sai vasta 1980-luvulla sosiolingvistien kuten Ulrich Ammonin, Michael Clynen, Rudolf Muhrin ja Rudolf De Cillian tutkimusten myötä. Clyne (1992: 1) pitää kieltä monikeskuksisena (pluricentric), kun se täyttää seuraavat kaksi kriteeriä: sitä puhutaan useamman itsenäisen valtion alueella ja sillä on valtiovallan tunnustama virallinen asema. Edellytyksenä on lisäksi, että puhujat pitävät kieltä jonkin suuremman kielen varieteettina, eivät itsenäisenä kielenä. Luxemburgin esimerkki havainnollistaa tätä hyvin: vaikka saksa ja luxemburg (letze) palautuvatkin kielihistoriallisesti samaan kantakieleen, viimeksi mainitun puhujat pitävät sitä nykyään omana itsenäisenä kielenään, kun taas luxemburginsaksa on saksan kielen kansallinen varieteetti.

Saksa on Saksan, Itävallan ja Liechtensteinin ainoa virallinen kieli. Belgiassa, Luxemburgissa, Sveitsissä ja Italian Etelä-Tirolissa se on yksi virallisista kielistä. Saksa on lisäksi virallisen aseman saanut paikallis- tai kunnallistason vähemmistökieli kymmenessä maassa, joiden joukossa on niinkin eksoottisia maita kuin Kazakstan ja Brasilia. Saksa on siten hallinnon ja oikeuslaitoksen kielenä monessa maassa, mutta kaikkien näiden maiden puhujilla ei suinkaan ole samanlaista valtaa määrittää sitä, miten saksaa puhutaan ja miten sitä tulisi puhua.

Monikeskuksiset kielet voidaan Ammonin (1995: 96) mukaan jakaa kieliin, joilla on täyskeskuksen (Vollzentrum) tai puolikeskuksen (Halbzentrum) asema. Täyskeskuskieli on endonormatiivinen eli sillä on oma normistonsa, josta vastaavat viralliset tai muuten yleisesti tunnustetut instituutiot, kuten akatemit ja sanakirjat. Puolikeskuskieli on sitä vastoin eksonormatiivinen, eli kielenkäyttöä koskevat normit tulevat jostain toisesta maasta. Saksan kielellä on Ammonin (1995) mukaan kolme täyskeskusta, Saksa, Itävalta ja saksankielinen Sveitsi, kun taas Liechtenstein, Luxemburg, Itä-Belgian saksankielinen alue ja Etelä-Tiroli ovat puolikeskuksia.

Kielenkäytön normittaminen edellyttää toisaalta varieteetin kokoamista lingvistiseksi kodifikaatioksi, jossa kuvataan kyseisen varieteetin muotoja, ja toisaalta itse normien muotoilua (Ammon 1995: 75). Lingvistisellä kodifikaatiolla on siis sekä deskriptiivinen että normatiivinen tehtävä. Kodifikaation tuloksena syntyvä koodeksi toimii sitten kielenkäytön auktoriteettina kaikissa niissä yhteyksissä, joissa valtio käyttää kieltä – käytännössä hallintoviranomaisissa ja koululaitoksessa. Saksassa on useita lingvistisiä

¹ Tiedossani ei ole yhtään tutkimusta, jossa käsiteltäisiin kansallisen varieteetin sisäisiä/alueellisia eroja hallinnon kielessä.

koodekseja, joista tunnetuin on Dudenin sanakirjasarja. Itävallassa vastaava teos on *Österreichisches Wörterbuch*, joka on ilmestynyt Itävallan opetusministeriön kustantamana vuodesta 1951. De Cillian (1998: 69) mukaan *Österreichisches Wörterbuch* on Itävallan kansallistunteen huomattavimpia ilmenemismuotoja ja edustaa itsenäistä itävaltalaisista kielipolitiikkaa, eli sillä on Dudenin ja vastaavia saksalaisia teoksia huomattavasti suurempi emotionaalinen merkitys.

Nykykielitieteessä Saksan monikeskisuus on yleisesti hyväksytty tosiasia. Sen sijaan monilla kieliammateissa toimivilla on asiasta toisenlainen näkemys, mikä ilmenee Jutta Ransmayrin (2006) väitöskirjasta. Väitöskirjassaan Ransmayr selvitti 909 yliopiston opettajan ja opiskelijan näkemyksiä itävallansaksasta. Tutkimuksessa ilmeni, että vaikka suurin osa opettajista ja opiskelijoista olikin tietoinen saksan kielen alueellisista eroista, he pitivät Saksassa käytettyjä variantteja itävaltalaisia parempina ja kuvasivat itävaltalaisista kielenkäytöstä adjektiiveilla *vanhanaikainen*, *voimakkaasti murteellinen* ja *virheelinen*. Saksan yleiskieltä kuvaavan sanan *Hochdeutsch* ymmärrettiin tarkoittavan yksinomaan saksansaksaa (Ransmayr 2006: 178–179).

Myös kääntäjät ovat kohdanneet työssään samankaltaisia ongelmia: enemmistö Heidemarie Markhardtin (2005: 333) kyselytutkimukseen vastanneista EU-elimissä toimivista saksan kielen kääntäjistä piti ihanteena yhtenäistä standardia ilman variaatioita. Markhardtin tutkimuksella oli kauaskantoisia vaikutuksia. Muutama vuosi tutkimuksen jälkeen Euroopan komission käännöstoimen pääosasto linjasi, että itävallansaksan variantteja ei saa korjata vain sen vuoksi, että ne eivät ole saksalaisia.

3 Itävallan- ja saksansaksan erot

3.1 Lingvistiset erot

Maallikot yhdistävät Itävallan ja Saksan varieteettien erot lähinnä keittiö- ja ruokasanastoon. Tästä on osoituksena esimerkiksi Itävallan EU:n liittymissopimuksen saksankieliseen toisinnon liitteeseen oleva pöytäkirja, jonka kaikki 23 sanaa liittyvät elintarvikkeisiin. Tämä on selitettävissä sillä, että maatalous kattaa valtaosan EU:n budjetista, joten maataloussanasto on hyvin keskeisessä asemassa. Silti valittujen sanojen luetteloa on kritisoitu juuri siitä, että se rajaa todelliset erot muutamaankin ”ulkoa opeteltavaan” termiin ja jättää huomioimatta lukuisat hallinnon kannalta olennaiset piirteet ja lekseemit (vrt. Pohl 1998). Muhr (1995) on osoittanut, että itävallan- ja saksansaksan erot kattavat kaikki kielenkäytön alueet, vaikka ääntämisen erot huomaa ensimmäiseksi. Sanatasolla eroja on niin sananmuodostusprefikseissä (esimerkiksi saksansaksan *abessen* ja itävallansaksan *aufessen* merkityksessä ’syödä loppuun’), yhdyssanojen osien väliin lisättävän ns. saumas:n käytössä (saksansaksan *Schadenersatz* ja itävallansaksan *Schadensersatz* merkityksessä ’vahingonkorvaus’), apuverbeissä (saksansaksassa käytetään enemmän *haben-* ja itävallansaksassa enemmän *sein-*apuverbiä), yksittäisten partikkelien käytössä ja varsinaisessa sanastossa. Erot ulottuvat myös tekstitasolle. Saksansaksassa suositaan ytimekästä ja suoraa ilmaisutapaa, kun taas itävallansaksassa lauseet ovat pidempiä ja pääasia tuodaan esiin vasta parin johdattelevan lauseen jälkeen.

Jakob Ebnerin (2014: 14–15) mukaan leksikaalisilla eroilla on seuraavia syitä:

- Erot johtuvat murrealueesta. Alun perin pelkästään murteelliset sanat on otettu yleiskieleen.
- Ilmaus on käytössä Etelä-Saksassa, Itävallassa ja Sveitsissä eli kyse on niin sanoituista yleisyläsaksalaisuuksista.
- Itävallansaksa on jäänyt vanhoja variantteja, jotka eivät ole enää käytössä saksansaksassa. Esimerkkinä voidaan mainita apuverbin *sein* käyttö istumista ja seisomista ilmaisevien verbien yhteydessä.
- Erot liittyvät valtionhallinnon kansallisiin termeihin.
- Kansalliset viestimet ovat vaikuttaneet uusien termien syntyyn.
- Naapurimaat ja niiden kielet ovat vaikuttaneet erojen syntyyn. Erityisesti itävalansaksan kaupan ja hallinnon kieli on saanut huomattavasti vaikutteita italiasta, ja maataloustermeissä näkyvät keisarinvallan aikaiset yhteydet Unkariin, Tšekkiin ja Slovakiaan. Tämän seurauksena Itävallassa on käytössä vierassanoja, jotka ovat Saksan liittotasavallassa tuntemattomia.

Uudehkona ilmiönä voidaan mainita pyrkimys sukupuolineutraaliin kielenkäyttöön. Saksan kielessä tehdään ero sukupuolten välillä sekä pronomineissa (*sie* viittaa naisoletettuun ja *er* miesoletettuun) että substantiiveissa (*der Lehrer* on miespuolinen opettaja ja *die Lehrerin* naispuolinen), ja 2000-luvulle asti niin sanottu geneerinen maskuliini on ollut yleisin tapa viitata ryhmiin, joihin kuuluu useamman sukupuolen edustajia. Itävallassa julkaistiin jo vuonna 1993 liittovaltion virkamiehille tarkoitettu ohjeistus, jossa esiteltiin keinoja muotoilla teksti sukupuolineutraalisti,² ja vuonna 2001 tehtiin sosiaaliministeriön aloitteesta ministerineuvoston päätös, jolla eri ministeriöt velvoitettiin huomioimaan teksteissään se tosiasia, että miehen lisäksi on olemassa muitakin sukupuolia. Sen vuoksi Itävallan julkishallinnossa käytetään henkilöihin viittaavissa sanoissa nykyään pääsääntöisesti molempien kieliopillisten sukujen mukaista muotoa (*Lehrer und Lehrerinnen*), sanansisäistä isoa I-kirjainta (*LehrerInnen*) tai vinoviivaa (*Lehrer/innen*).³ Myös akateemisissa tittleissä *Mag.* (maisteri) ja *Dr.* (tohtori)⁴ on mahdollista tuoda esille henkilön sukupuoli lisäämällä naispuolisiin tittleihin päätte *in* (esim. *Dr.in*) tai *a* (*Mag.a*). Muun muassa Wienin kaupunki suosittelee näiden muotojen käyttämistä, vaikka ne eivät olekaan pakollisia.⁵ Wienin kaupungin työntekijöillä on käytössä jopa Microsoft Wordiin lisätty laajennus *Gendering Add-In*, joka auttaa muotoilemaan tekstejä sukupuolineutraalisti ja samalla kieliopillisesti oikein. Saksan liittotasavallassa ei ole vastaavaa koko liittovaltion hallinnon kattavaa ohjeistusta, vaan käytäntö vaihtelee osavaltiokohtaisesti.

² *Leitfaden für die österreichischen Bundesministerien, basierend auf dem Bundes-Gleichbehandlungsgesetz.*

³ Ks. esim. Europäische Kommission – Übersetzungshandbuch 2016: 686–.

⁴ Akateeminen titteli on Itävallassa sen myöntämisestä lähtien todellakin kiinteä osa erisnimeä, ja se kirjataan esimerkiksi henkilön passiin. Henkilöllä on myös oikeus saada tittelinsä näkyviin kaikessa viranomaisviestinnässä, esimerkiksi poliisin kirjoittamassa sakkolapussa, jos siinä mainitaan nimi.

⁵ Ks. *Leitfaden für geschlechtergerechtes Formulieren und eine diskriminierungsfreie Bildsprache* 2011: 7.

3.2 Itävallan ja Saksan varieteetit EU:ssa

Saksan kielen monikeskuksisuus tunnustettiin kansainvälisesti ensimmäistä kertaa, kun Itävalta liittyi yhdessä Suomen ja Ruotsin kanssa Euroopan unioniin. Joidenkin liittymissopimuksen pöytäkirjaan sisällytettyjen sanojen mukaan ottamista on pidetty liioitteluna. Esimerkiksi sana *Tomate* on Itävallassa ainakin yhtä ymmärrettävä kuin vastaava *Paradeiser*.⁶ Tämän myöntävät myös Markhardtin haastattelemat henkilöt, jotka viime kädessä vastasivat siitä, mitkä sanat tulivat valituiksi. Kyseiset 23 sanaa valittiin niiden tunnettuuden ja identiteettiä luovan luonteen vuoksi (Markhardt 2005: 327).

EU-jäsenyys on muutenkin edistänyt itävallansaksan asemaa. Euroopan komission käännöstoimen pääosaston ohjeistuksessa sanotaan yksiselitteisesti, että Itävallassa käytetty saksa on saksan kielen täysivaltainen varieteetti.⁷ Kielenkäytössä huomioidaan myös kulttuurierot siten, että kansallisille viranomaisille lähetettävissä kirjeissä kehoitetaan valitsemaan puhuttelumuoto sen mukaan, onko kyseessä itävaltalainen vai saksalainen vastaanottaja. Jos vastaanottaja on itävaltalainen, kirjeissä käytetään vastaanottajan akateemisia titteleitä. Varieteettien erojen huomioimiseksi EU:n toimielinten käännöstoimintaa avustaa toimielinten välinen saksan kielen terminologiaryhmä.

4 Oikeuskielen erot

Oikeuden ja hallinnon kieli on sidoksissa tiettyyn oikeusjärjestelmään. Itävalta ja Saksa eivät ole lyhyttä poikkeusta lukuun ottamatta muodostaneet yhteistä valtiota, minkä vuoksi on luonnollista, että valtion laitoksille ja hallinnollisille käsitteille on kehittynyt toisistaan poikkeavia nimityksiä. Esimerkiksi Itävallan parlamentti on nimeltään *Nationalrat*, kun taas Saksassa on *Bundestag*. Osavaltion johtaja on Saksassa *Ministerpräsident* ja Itävallassa sukupuolen mukaan *Landeshauptmann* tai *Landesfrau*. Myös monille muille, lähes samoille, käsitteille on käytössä eri termit. Huomionarvoista on, että Muhrin ja Peinhopfin saksansaksan ja itävallansaksan oikeustermien eroja esittelevä *Wörterbuch rechtsterminologischer Unterschiede Österreich-Deutschland* on laajuudeltaan yli 700 sivua ja kattaa 7960 termiä.

Suuri osa itävallansaksan ja saksansaksan oikeuskielen eroista on leksikaalisia eroja: eri sanat kuvaavat samaa käsitettä. Sanoissa voi olla samankaltaisuutta, kuten valamiehistöä ilmaisevissa varianteissa *Geschworenengericht* (itävallansaksa) ja *Schwurgericht* (saksansaksa), jotka molemmat palautuvat valaa tarkoittavaan sanaan *Schwur*. Sanat on

⁶ Monia pöytäkirjassa saksalaisiksi määritetyistä sanoista käytetään myös joissakin Itävallan osissa. Koppensteiner (2015: 39–) esittelee valittujen sanojen kritiikkiä.

⁷ Europäische Kommission – Übersetzungshandbuch 2016: 717: „Deutsch ist eine plurizentrische Sprache, die mehrere nationale Varietäten aufweist. Spätestens seit Österreich Mitglied der Europäischen Union ist, gibt es keine Rechtfertigung mehr dafür, eine Varietät, z. B. die bundesdeutsche, zu verwenden, eine andere aber, z. B. die österreichische, abzulehnen. Die Referatsleiter der deutschsprachigen Übersetzungsreferate im Übersetzungsdienst der Kommission haben sich daher beim Beitritt Österreichs darauf verständigt, dass die österreichische Varietät des Deutschen in Übersetzungen österreichischer Kollegen zu akzeptieren und (vor allem bei der Revision) zu respektieren ist. Um diesen Grundsatz in der Praxis leichter anwenden zu können, gilt aus rein praktischen Gründen der Grundsatz: Was im Duden als österreichisch verzeichnet ist, darf nicht deswegen abgelehnt werden, weil es ein österreichischer Ausdruck ist.“

kuitenkin voitu muodostaa myös täysin eri lekseemeistä, kuten yksityishenkilön konkursia kuvaavat ilmaukset *Privatkonkurs* (itävallansaksa) ja *Verbraucherinsolvenzverfahren* (saksansaksa) (vrt. Markhardt 2006). Vaikka kääntäjä tuntisikin Saksassa käytetyn sanan *Verbraucherinsolvenz*, hänen on sen perusteella mahdotonta päätellä, että Itävallassa käytettävä *Privatkonkurs* viittaa samaan asiaan. Tässä auttaa ainoastaan se, että saksan oikeuskieleen erikoistuneella kääntäjällä on vähintään perustiedot kaikkien saksankielisten maiden oikeusjärjestelmistä.⁸ Erityisen hankala on ensimmäisen oikeusasteen nimitys. Vaikka sitä ylempänä oleva oikeusaste onkin sekä Itävallassa että Saksassa nimeltään *Oberlandesgericht*, niin alempi oikeusaste on Saksassa *Landgericht*, ja Itävallassa käytössä olevaa muotoa *Landesgericht* pidetään pahana termivirheenä, ainakin jos viittaussuhteena on Saksan oikeusjärjestelmä.⁹

Oikeuskieli on muotosidonnaista. Emilia Lindroos (2015: 114) erottaa väitöskirjassaan kahdenlaista muotosidonnaisuutta: lainsäädännöstä (*Gesetzesbedingte Formelhaftigkeit*) ja oikeuskulttuurista johtuvaa (*Sonstige rechtskulturell bedingte Formelhaftigkeit*). Ensiksi mainitussa tapauksessa kieliasu on peräisin kulloisestakin lainsäädännöstä, jossa velvoitetaan käyttämään tiettyjä muotoja, jotta oikeustoimi olisi lainvoimainen. Itävallan laissa on esimerkiksi hallintopäätösten osalta nimenomaisesti säädetty, että asiakirjassa on oltava hallintopäätöstä tarkoittava *Bescheid*-sana, jotta päätös olisi lainvoimainen. Toinen tunnettu esimerkki tällaisesta on tuomion johdantolause, joka on Saksassa *Im Namen des Volkes* ja Itävallassa *Im Namen der Republik*. Saksassa tuomiot julistetaan siis ”kansan nimissä” ja Itävallassa ”tasavallan nimissä”.¹⁰ Oikeuskulttuurista johtuvassa muotosidonnaisuudessa ei ole tällaista välitöntä kytköstä lainsäädännön vaatimuksiin, vaan oikeuskielen piirre on peräisin oikeuskäytännöstä tai oikeustieteellisen kirjallisuuden kieliasua koskevista suosituksista. Muotosidonnaisuudesta poikkeamisesta ei tällöin ole varsinaisia oikeudellisia seuraamuksia, mutta sitä pidetään erityisesti tekstin kohderyhmän piirissä outona ja jopa osoituksena siitä, että kirjoittaja ei hallitse ammattikielen konventioita (vrt. Lindroos 2015: 163; Krzemińska-Krzywda 2010: 139).

Edellä mainitut tuomion johdantolauseet ovat esimerkkejä myös toisesta oikeuskielille leimallisesta piirteestä eli fraseologiasta. Fraseologismilla tarkoitetaan lyhyesti sanottuna useamman sanan kiinteää yhdistelmää, johon sisältyy tyypillisesti substantiivi ja verbi tai prepositio ja verbi.¹¹ Saksan ja Itävallan varieteeteista löytyviä eroja ovat muun muassa *einen Anwalt beistellen* (itävallansaksa) ja *einen Anwalt bereitstellen* (saksansaksa) merkityksessä ’nimittää asianajaja’, ja *Steuern einheben* (itävallansaksa) ja *Steuern erheben* (saksansaksa) merkityksessä ’kantaa veroja’ (vrt. Kucharski 2009: 27).

⁸ Sama koskee luonnollisesti kaikkia muitakin monikeskuksisia kieliä.

⁹ Näin esimerkiksi saksansaksan oikeuskielen seminaareja järjestävän Isabelle Thormannin kursseilla (suullinen esitelmä 1.6.2015).

¹⁰ Konrath ja Amon-Konrath (2017) selittävät tämän johtuvan siitä, että tasavalta-sana viittaa Itävallan perustuslain 1 artiklaan, jossa sanotaan Itävallan olevan demokraattinen valtio, jossa valta on peräisin kansalta. Oikeusjärjestelmän pohjana on siis demokraattinen valtio ja sen rakenteet, ei se, mitä kansan tai jonkin ryhmittymän tai yksilön uskotaan ajattelevan. Julistamalla tuomio tasavallan nimissä tuodaan ilmi, että lainkäytön pohjana on oikeusjärjestelmä, joka luodaan ja jota voidaan muuttaa demokratian keinoin.

¹¹ Lindroos (2015) esittelee oikeuskielen fraseologian käsitettä laajamittaisesti.

Monikeskuksisia kieliä käännettäessä on huomioitava kaikissa kyseistä kieltä virallisena kielenä käyttävissä maissa käytettävät termit. Euroopan unionin säädöksiä käännettäessä ollaan usein tilanteessa, jossa EU-lainsäädäntö eroaa kansallisesta ja jolloin EU-käännökseen valitaan toinen termi kuin mitä käytetään käännöksen vastaanottajamaassa. Saksan käännösten osalta tämä tapahtuu siten, että olemassa olevien itävaltalaisten ja saksalaisten termien pohjalta luodaan uusia termejä, jotta saadaan tuotua ilmi, että kyseessä on nimenomaan ylikansallinen lainsäädäntö. Esimerkkinä tästä on ilmaus *kiihottaminen kansanryhmää vastaan*, joka on saksansaksassa *Volksverhetzung* ja itävaltansaksassa *Verhetzung*. Näiden pohjalta on EU-käännöksiin luotu termi *Hetze* (ks. Europäische Kommission – Übersetzungshandbuch 2016: 586). Tässä on siis kyseessä tietoinen päätös olla käyttämättä jossakin saksankielisessä valtiossa käytössä olevaa termiä ja luoda sen sijaan termi, jonka käyttöympäristö rajoittuu saksankielisiin EU-teksteihin. EU-käännösten myötä saksan oikeuskieleen on muodostunut oma alalajinsa, jossa on itsenäistä sanastoa.¹²

Pelkkien leksikaalisten erojen lisäksi Itävallan oikeuskielessä on muitakin eroja. Itävallassa käytetään huomattavasti enemmän latinalaisperäisiä sanoja, esimerkiksi vaikkapa ulosottoa tarkoittava *Exekution*, joka on saksansaksassa *Zwangsvollstreckung* tai julkista tiedonantoa tarkoittava *Edikt*, joka on saksansaksassa *Öffentliche Bekanntmachung*. Tämä koskee myös suurelle yleisölle tutumpia oikeudenkäytön osa-alueita. Kuluttajaa juridisessa merkityksessä tarkoittava sana on *Duden*-sanakirjan mukaan *Verbraucher*. Vaikka sana tunnetaan myös Itävallassa,¹³ oikeuskielessä on käytössä samaa tarkoittava vierasperäinen variantti *Konsument* (vrt. Paluszek 2016: 12), ja kuluttajansuoja-asioista vastaava ministeriö on nimeltään *Bundesministerium für Arbeit, Soziales, Gesundheit und Konsumentenschutz*.

Eriyisen hankalia ovat sanat, joiden kirjoitusmuoto on sama, mutta jotka tarkoittavat eri maissa eri asioita. Esimerkkinä voidaan mainita eläkepäätökset ja eläkesanasto. Itävallassa *Pension* tarkoittaa yleisesti kaikkia vanhuuseläkkeitä, kun taas Saksassa sama sana viittaa ainoastaan virkamiesten eläkkeisiin. Vastaavasti Saksassa yleisesti eläkettä tarkoittavaa sanaa *Rente* käytetään Itävallassa ainoastaan työkyvyttömyyseläkkeistä.

Joskus yleiskielen sana voi tarkoittaa ammattikielessä jotakin muuta. Esimerkiksi *Beschwerde* tarkoittaa toisaalta esimerkiksi tyytymättömyyttä huonoon asiakaspalveluun ja toisaalta hallinto- ja tuomioistuinpäätösten muutoksenhakua. Sanaa ei voi kuitenkaan käyttää kaikissa yhteyksissä, joissa suomen oikeuskielessä puhutaan valittamisesta, sillä *valitus*-sanan vastine riippuu saksan kielessä oikeusasteesta ja siitä, millaiseen päätökseen ollaan tyytymättömiä. *Beschwerde*-sanaa käytetään Itävallassa hallintoviranomaisen päätöstä (*Bescheid*) koskevasta muutoksenhausta, kun taas Saksassa tällaisesta valituksesta käytetään sanaa *Widerspruch*. Toisaalta *Beschwerde*-sanaa käytetään Saksassa, kun haetaan muutosta siviili- ja rikosprosessiin liittyviin erillisiin päätöksiin tai väitettyihin muotovirheisiin. Itävallan laissa on tällainen muutoksenhakukeino vain rikosasioissa, ei riita-asioissa.

¹² EU-saksaa koskevat tutkimukset ovat tähän asti rajoittuneet yksittäisiin termeihin (vrt. Paluszek 2016; Kucharski 2009; Markhardt 2005).

¹³ Itävallan kouluissa käytettävä sanakirja *Österreichisches Wörterbuch* ilmoittaa sanan *Verbraucher* tarkoittavan samaa kuin *Konsument*.

Sanalla voi lisäksi olla toisessa varieteetissa suppeampi ja toisessa laajempi käyttöala. Tällaisia ovat esimerkiksi haltijaa ja omistajaa koskevat omistusoikeudelliset käsitteet. Saksassa sanat *Besitzer* ja *Eigentümer* tuovat ilmi juridisen omistajan siten, että *Besitzer* tarkoittaa ihmistä, jonka hallussa esine on, ja *Eigentümer* ihmistä, jolla on omistusoikeus siihen. *Besitzer/haltija* ei siis välttämättä ole esineen omistaja. Itävallan laissa on ensiksi mainitun parin rinnalla lisäksi vielä roomalaisen oikeuden *detentor*-käsitteen mukainen *Inhaber* ilmaisemassa haltijaa, joka aikoo pitää kyseisen esineen pysyvästi hallussaan. Itävallan laki on tässä siis tarkempi. Toisaalta joillakin termeillä on Itävallassa laajempi merkitys kuin Saksassa. Esimerkiksi *Rettung* voi Itävallassa tarkoittaa pelastuslaitoksen tai -toimenpiteiden lisäksi myös tähän tarkoitukseen käytettävää ajoneuvoa, siis ambulanssia.

Lakitekstejä vertailtaessa käy ilmi, että Itävallan lakitekstit ovat monisanaisempia ja yksityiskohtaisempia kuin Saksassa. Tämä näkyy muun muassa rikoslaissa. Itävallassa rikoksia ja niiden tunnusmerkistöjä selvitetään huomattavasti seikkaperäisemmin. Esimerkiksi laillisuusperuste (*Keine Strafe ohne Gesetz*) on Itävallan laissa kuvattu kahdessa kappaleessa ja 106 sanalla, kun taas Saksan laissa riittää yksi ainoa 17 sanan lause (Wimberger 2018):

StGB (Itävalta):

Keine Strafe ohne Gesetz
§
1. (1) Eine Strafe oder eine vorbeugende Maßnahme darf nur wegen einer Tat verhängt werden, die unter eine ausdrückliche gesetzliche Strafdrohung fällt und schon zur Zeit ihrer Begehung mit Strafe bedroht war.
(2) Eine schwerere als die zur Zeit der Begehung angedrohte Strafe darf nicht verhängt werden. Eine vorbeugende Maßnahme darf nur angeordnet werden, wenn zur Zeit der Begehung diese vorbeugende Maßnahme oder eine der Art nach vergleichbare Strafe oder vorbeugende Maßnahme vorgesehen war. Durch die Anordnung einer bloß der Art nach vergleichbaren vorbeugenden Maßnahme darf der Täter keiner ungünstigeren Behandlung unterworfen werden, als sie nach dem zur Zeit der Tat geltenden Gesetz zulässig war.

StGB (Saksa):

§
1 Keine Strafe ohne Gesetz
Eine Tat kann nur bestraft werden, wenn die Strafbarkeit gesetzlich bestimmt war, bevor die Tat begangen wurde.

5 Päätelmät

Itävallansaksa on saksan kielen täyskeskuksinen varieteetti, jolla on omat kielenkäyttöä säätelevät norminsa. Itävallansaksa ja saksansaksa eroavat kaikilla kielenkäytön alueilla, niin sananmuodostuksessa kuin pragmatiikassakin. Uudehkona kielenkäytön ilmiönä on kolmanteen persoonaan viittaavien nimitysten käyttö, ja siten myös niiden kääntäminen:

maskuliiniksi miellettyjen muotojen geneerinen käyttö on määritetty useiden valtionhallinnon ja oppilaitosten ohjeistuksissa ei-toivotuksi. Tämä koskee niin Saksaa kuin Itävaltaakin, mutta Saksassa käytäntö riippuu osavaltiosta, kun taas Itävallassa on olemassa koko maata koskeva ohjesääntö. Kääntämiseen tämä vaikuttaa siten, että ainakin periaatteessa Itävallan hallintoviranomaisille suunnatuissa teksteissä olisi käytettävä sukupuolineutraaleja muotoja puhuttaessa geneerisesti kolmannesta persoonasta.

Euroopan unioniin liittyminen on vahvistanut itävallansaksan asemaa siinä mielessä, että sen asema saksan kielen itsenäisenä varieteettina ja sen varianttien samanarvoisuus on kirjattu sekä liittymissopimukseen että Euroopan komission käännöstoimen pääosaston sisäiseen ohjeistukseen. Epäsuorasti tämä tulee ilmi myös siinä, että käytännön termityössä ei valita automaattisesti suuremman varieteetin eli saksansaksan muotoa, vaan jos termeissä on eroja, näiden pohjalta pyritään luomaan kompromissina uusi muoto. Täten on oikeutettua sanoa EU-saksan olevan saksan oikeuskielen oma alamuoto.

Koska oikeuskieli kytkeytyy vahvasti yhteiskuntaan ja oikeusjärjestelmään, on luonnollista, että Saksan ja Itävallan oikeuskielten sanastossa on huomattavasti eroja. Eroja on itse lekseemien lisäksi myös oikeuskielille merkityksellisissä fraseologismeissa. Erityisen hankalia ovat tapaukset, joissa samalla sanalla on eri maissa kokonaan tai osaksi eri merkitys.

Mitä seurauksia edellä kuvatulla on kääntäjille? Sekä kääntäjien että kääntäjänkoulutuksen kannalta olennaista olisi, että kielitieteessä nykyään yleisesti hyväksytty ajatus saksan ja monen muun kielen monikeskuksisuudesta tulisi esille myös käytännössä. Kääntäjän työn peruseriaatteisiin kuuluu olla selvillä käännöksen kohderyhmästä, ja saksan kielen monikeskuksisuudesta seuraa, että itävaltalaiset lukijat muodostavat yhden kohderyhmän ja saksalaiset toisen.

Lähdeluettelo

Ammon, Ulrich 1989. *Status and function of languages and language*. Berlin & New York: Walter de Gruyter.

Ammon, Ulrich 1995. *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: das Problem der nationalen Varietät*. Berlin & New York: Walter de Gruyter.

Ammon, Ulrich, Hans Bickel & Alexandra Nicole Lenz (Hrsg.) 2016. *Variantenwörterbuch des Deutschen. Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz, Deutschland, Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol sowie Rumänien, Namibia und Mennonitensiedlungen*. 2., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Berlin & New York: Walter de Gruyter.

Clyne, Michael 1992. *Pluricentric languages. Differing norms in different nations*. Berlin & New York: Walter de Gruyter.

De Cillia, Rudolf 1998. *Burenwurscht bleibt Burenwurscht. Sprachenpolitik und gesellschaftliche Mehrsprachigkeit in Österreich*. Klagenfurt: Drava-Verlag.

Ebner, Jakob 2014. Österreichisches Deutsch kompakt. Was Schüler und Lehrer wissen sollten. Teoksessa: Jutta Ransmayr, Andrea Moser-Pacher & Ilona Elisabeth Fink (Hg.) *Österreichisches Deutsch und Plurizentrik*. Innsbruck: StudienVerlag, 20–32.

Europäische Kommission – Übersetzungshandbuch 2016. Saatavissa: https://ec.europa.eu/info/files/german-resources-dg-translation-house-style-guide_en [viitattu 25.9.2019].

Konrath, Christoph & Cornelia Amon-Konrath 2017. Irreführung "Im Namen des Volkes". *Die Furche* 11.5.2017. Saatavissa: <https://www.furche.at/feuilleton/irrefuehrung-im-namen-des-volkes-1228970> [viitattu 05.11.2019].

Koppensteiner, Wolfgang 2015. *Das österreichische Deutsch im plurizentrischen Kontext: Eine korpuslinguistische Untersuchung der österreichischen Presse im Zeitraum von 1986–2013*. Germaanismien filologian diplomityö. Universität Wien. Saatavissa: <http://othes.univie.ac.at/38404> [viitattu 22.2.2020].

Krzemińska-Krzywda Joanna 2010. Juristische Phraseologie und Formulierungsmuster als Übersetzungsproblem. Teoksessa: Julian Maliszewski (Hrsg) *Posener Beiträge zur Germanistik, Volume 25: Diskurs und Terminologie beim Fachübersetzen und Dolmetschen*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 137–149.

Kucharski, Michael 2009. *Austriazismen im Erb- und Familienrecht*. Käännöstieteen diplomityö. Universität Wien. Saatavissa: <http://othes.univie.ac.at/6255> [viitattu 22.2.2020].

Köbler, Gerhard 2004. *Deutsch-finnisches und finnisch-deutsches Rechtswörterbuch*. Saatavissa: <http://www.koeblergerhard.de/Rechtsfinnisch.htm> [viitattu 22.2.2020].

Leitfaden für die österreichischen Bundesministerien, basierend auf dem Bundes-Gleichbehandlungsgesetz 1993. Saatavissa: http://www.rechtschreibrat.com/DOX/rfdr_2018-11-28_anlage_3_bericht_ag_geschlechterger_schreibung.pdf [viitattu 25.9.2019].

Leitfaden für geschlechtergerechtes Formulieren und eine diskriminierungsfreie Bildsprache 2011. Magistratsdirektion – Geschäftsbereich Organisation und Sicherheit (MDOS), Dezernat Gender Mainstreaming und MA 53 – Presse und Informationsdienst 2011. Saatavissa: <https://www.wien.gv.at/medien/service/medienarbeit/richtlinien/pdf/leitfaden-formulieren-bf.pdf> [viitattu 22.2.2020].

Lindroos, Emilia 2015. *Im Namen des Gesetzes: eine vergleichende rechtslinguistische Untersuchung zur Formelhaftigkeit in deutschen und finnischen Strafurteilen*. Lapin yliopisto: Lapland University Press Saatavissa: http://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/61979/Lindroos_Emilja_ActaE_165pdfA.pdf?sequence=2 [viitattu 22.2.2020].

Markhardt, Heidemarie 2005. *Das österreichische Deutsch im Rahmen der EU*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Markhardt, Heidemarie 2006. *Wörterbuch der österreichischen Rechts-, Wirtschafts- und Verwaltungsterminologie*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Muhr, Rudolf 1995. Grammatische und pragmatische Merkmale des österreichischen Deutsch. Teoksessa: Rudolf Muhr, Richard Schrodtt & Peter Wiesinger (Hrsg.) *Österreichisches Deutsch*.

Linguistische, sozialpsychologische und sprachpolitische Aspekte einer nationalen Variante des Deutschen. Wien: Hölder-Pichler-Tempsky, 208–234.

Muhr, Rudolf (Hrsg.) 2004. Standardvariationen und Sprachauffassungen in verschiedenen Sprachkulturen. *Trans- Internetzeitschrift für Kulturwissenschaften* 15/2004. Saatavissa: http://www.inst.at/trans/15Nr/06_1/6_1inhalt15.htm [viitattu 22.2.2020].

Muhr, Rudolf & Marlene Peinhopf 2015. *Wörterbuch rechtsterminologischer Unterschiede Österreich-Deutschland*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Paluszek, Karolina 2016. Die Besonderheiten der österreichischen Rechtssprache. *Comparative Legilinguistics* 19, 27–48. Saatavissa: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/cl/article/view/6527/6544> [viitattu 22.2.2020].

Pohl, Heinz Dieter 1998. Hochsprache und nationale Varietät: Sprachliche Aspekte. Teoksessa: Bernhard Kettemann, Rudolf De Cillia & Isabell Landsiedler (Hrsg.) *Sprache und Politik. Verbal Werkstattgespräche*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 7–29.

Ransmayr, Jutta 2006. *Das österreichische Deutsch und sein Status an Auslandsuniversitäten. Eine empirische Untersuchung an Germanistikinstituten in Frankreich, Großbritannien, Tschechien und Ungarn*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Wimberger, Nicolas 2018. *Die Entwicklung der österreichischen Rechtssprache*. PowerPointesitys. Saatavissa: https://ec.europa.eu/newsroom/SCICINFO/itemdetail.cfm?item_id=634462&newsletter_id=172&utm_source=scicinfo_newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=SCIC+Interpreters+&utm_content=Keep+your+German+up+to+speed+during+the+Austrian+Presidency&lang=en [viitattu 13.4.2019].

Kirjoittaja

Katja Jääskeläinen on suorittanut germaanisen filologian ja soveltavan kielitieteen maisterin tutkinnon Salzburgin yliopistossa Itävallassa. Hän toimii saksan oikeuskielen kääntäjänä Wienissä.

Sähköposti: [katja \(at\) scanlang.at](mailto:katja(at)scanlang.at)